

**ПЕРШІ УКРАЇНСЬКІ ПЕРЕКЛАДИ НАУКОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ ЕКОНОМІЧНОГО
ЗМІСТУ: ПРОБЛЕМИ І ЗДОБУТКИ**

© Бондарчук Л., 2004

Стаття аналізує праці перших українських перекладачів наукової літератури з економіки і підкреслює їхню роль у становленні української економічної терміносистеми. Аналіз збудовано з урахуванням історичних та лінгвістичних чинників формування економічної термінології та українського наукового перекладацтва. Указано окремі проблеми таких перекладів: надмірні скорочення цільового тексту, семантичні неточності лексем, одомашнення чужоземних реалій, лексичні та синтаксичні асиметрії.

The paper examines activities of the early Ukrainian translators of scientific literature on Economics pointing out their function in the Ukrainian economic terminology foundation and development. The analysis takes into consideration historic and linguistic factors in the foundation of both Ukrainian terminology and Ukrainian scientific translation matter. Some problematic features of these translations are pointed out, i.e. extreme shortenings of the target texts, semantic inaccuracies of lexemes, domestication of foreign realia, lexical asymmetries.

Сучасні тенденції перекладання наукової літератури з економіки, на нашу думку, слід розглядати з опорою на передісторію питання, аналізуючи роботи перших перекладачів такої літератури; умови їхньої діяльності з урахуванням мовних і позамовних чинників, розглядаючи їхні досягнення і деякі проблеми на шляху становлення не лише перекладних традицій, а й наукового стилю української мови і самої терміносистеми в галузі економіки.

Діяльність перших українських перекладачів економічної літератури в ракурсі різних проблем розглядали дослідники як лінгвістичної, так і економічної галузей: Т. Панько, С. Злупко, С. Коропецький, М. Люзняк та ін.

У своєму дослідженні ми наведемо чотири роботи українських перекладачів економічної літератури кінця XIX – початку XX ст. На жаль, для сучасного дослідника часто недоступні не лише чимало перекладів, але й загалом економічна література того часу через малий наклад і столітню віддаленість. Не завжди чітке є й авторство перекладацьких робіт.

Ще у 1894 році професор Київського університету М. Бунге уклав бібліографічний список з опублікованих у Росії до 1879 року економічних наукових праць, який налічував 6391 одиницю. Водночас цей вчений зафіксував 126 перекладів з європейських мов. Очевидно, серед тих, хто перекладав російською мовою, були й вихідці з України.

Відомо, що деякі вчені (наприклад, М.І. Туган-Барановський) писали деякі свої праці іноземними мовами. Ще за життя окремих українських теоретиків деякі їхні монографії перекладали на іноземні мови (М. Туган-Барановський “Современный социализм в своем историческом развитии” – на французьку, японську, чеську, англійську мови; М. Туган-Барановський “Промышленные кризисы в современной Англии, их причины и влияние на народную жизнь” – на німецьку, японську, французьку, англійську, італійську мови; С. Падолінський “Труд человека и его отношение к распределению энергии” – на німецьку, польську мови).

Через утиск української мови та заборону її використання в громадських закладах справа перекладу наукової літератури з економіки українською мовою була приречена на численні проблеми, спричинені насамперед відсутністю традицій перекладу на українську мову, неусталеністю терміносистеми, дисиміляціями на ґрунті різних етнічних та політичних ознак тощо.

Важливим було й питання реципієнта перекладачів економічної літератури українською мовою. На думку М. Стріхи, український переклад XIX – XX ст. зорієнтовано на інтелігентні верстви, які були переважно двомовними (багатомовними). Отже, він виконував не тільки інформативну функцію, а передусім функцію націєтворчу [5, с. 140].

Отже, науковий переклад як окрема галузь українського перекладу формувався зусиллями людей, які керувалися насамперед глибокими патріотичними почуттями. І, зокрема, біля витоків наукового перекладу економічної літератури стояв класик української художньої літератури поет і філософ І.Я. Франко.

І. Франко активно використовував економічні терміни у художніх творах, публіцистиці, наукових статтях й у своїх перекладах з німецької мови. Так, наприкінці 70-их років XIX ст., в Галичині за активної участі Каменяра видали українською мовою працю Г. Шеля “Суспільно-політичні стороництва в Німеччині”.

На думку Т.І. Панько, “... близько 200 термінів в перекладі Шеля є еквівалентами німецьким термінам – інтерпретаторам понять. Це прості терміни типу “товар”, “відтворення”, “попит”, “продаж”, “вартість”, “надпродукція”, “підприємство” і т-д., терміносполучення (їх більшість) “робуча сила”, “робучі знаряддя”, “железний закон заробітної плати”, “кошти витвору”, “средства продукційні” [3, с. 28].

Популяризуючи в Україні марксизм, палким прихильником якого він був на початку своєї наукової діяльності та творчості і критиком – наприкінці, І. Франко перекладав окремі сторінки праці Ф.Енгельса “Анти-Дюрінг” і назвав свою працю “Початок і теорія соціалізму Фрідріха Енгельса”.

Згадана робота є зразком дезидеративно-адекватного перекладу, призначеного для українського реципієнта, за винятком матеріалу, пов’язаного з іменем Є. Дюрінга. Попри те, що саме на полеміці з суспільно-філософськими поглядами Є. Дюрінга збудована праця Ф. Енгельса, ім’я цього філософа жодного разу не згадано у перекладі. Структурно перекладач зберіг лише вступ і третій розділ оригіналу.

Відсутність або нерозробленість в українській мові того часу термінів, які б точно відображали економічну теорію, призвели до того, що низку німецьких понять перекладач подав досить вільно: Sein (буття, існування) – життя; Ёberbau (надбудова) – будова; Arbeiterklasse (робітничий клас) – верства робітницька; Mehrwert (додана вартість) – надзвишка вартості.

Іншим прикладом перекладу літератури економічного змісту є відтворення українською мовою брошури польського соціал-демократа С.Дікштейна “Kto z czego żyje?”, опублікованого у львівському часописі “Воля” у 1902 р., а згодом окремою книжечкою [1].

Стосовно авторства перекладу (його у публікаціях не вказали) існують різні думки. Припускають, навіть, що це могла б бути Леся Українка [3, с. 30].

Зберігаючи у загальних рисах стиль і польські реалії авторського дискурсу, перекладач, разом з тим, вдається до одомашнення у відтворенні мір ваги та грошових одиниць: “Przurięjmy, że kupię bawełny za 14.000 złoty” [12, с. 14]. – “Нехай він бавовни купив за 2800 корон” [1, с. 8].

Наведені раніше приклади перекладу ілюструють вплив теорій К.Маркса і Ф.Енгельса на суспільну думку України того часу. Але було б неправильно вважати, що лише марксизм віддзеркалював погляди української інтелігенції. Так, одночасно з марксизмом на теренах сучасної України колосальний вплив мали ідеї вільного підприємництва, що їх започаткував великий А. Сміт. Серед його прихильників – І. Вернадський, М. Балудянський, М. Туган-Барановський та інші. Книгу А. Сміта “The Wealth of Nations” студенти і науковці читали в оригіналі.

У 1895 р. під впливом французького перекладу, виконаного Ж. Гарньє, в Москві виходить друком вже російський переклад книги А. Сміта, що його виконав М. Щепкін, а трохи згодом, у 1913 р., у Львові опублікували український переклад книги, автором якого є О. Михалевич.

Обраний О. Михалевичем метод скороченого перекладу (такий же метод був на озброєнні і у вже згаданих М. Щепкіна та Ж. Гарньє) спонукає автора перекладу зосереджуватися на найактуальнішій для українського читача, на його думку, інформації, уникаючи перекладу багатьох лексем, так властивих дискурсові А. Сміта, в тому числі й його звертань до читача.

Скорочуючи дискурс А. Сміта, перекладач водночас намагається певним чином зберегти авторський стиль і, якщо він уникає перекладу певних лексем або синтаксем, то це, очевидно, можна пояснити певним намаганням зберегти стрункність змісту цільового дискурсу або ж оминати приклад, ідентичний уже описаному: “A country carpenter deals with in every sort of work that is made of wood: a country smith in every sort of work that is made of iron. The farmer not only a carpenter, but a joiner, a cabinet-maker, and even a carver in wool, as well as wheelwright, a ploughright, a cart and wagon-maker” [13, с.16]. – “В селі плотник робить і столярську роботу, іноді і токарську і боднарську” [4, с.17].

Як видно, українське речення значно менше за рахунок перекладацьких узагальнень. Зокрема, говорячи про деревообробні професії, автор українського перекладу уникає згадки про металообробний фах. А довга низка деревообробних професій, наведена А. Смітом в оригіналі, у перекладі О. Михалевича обмежена лише трьома лексемами, які, очевидно, на думку українського перекладача, означають принципові для села ремесла.

Водночас для детального тлумачення українському реципієнтові інформації з оригіналу перекладач іноді розширює лексемний обсяг речення, доповнюючи їх поясненнями (найчастіше це стосується певної суми грошей, міри довжини тощо): “When wheat is at twelve shillings the quarter then wasted bread of a farthing shall weigh eleven shillings and four pence” [13, с. 29]. – “Коли квартал пшениці коштує двайцять шілінгів, то кількість хліба на фартіг (се четверта частина пені або деньє стерлінга) повинна завважити одинайцять шілінгів і чотири пені” [4, с.27].

Грошові одиниці Англії перекладач тлумачить грошовими еквівалентами, які були в обігу в Наддніпрянщині (рублями), або ж в Галичині (крейцарами, ринськими).

Намагання перекладача максимально пристосувати цільовий текст до реалій українського суспільства того часу інколи призводить до недоречних крайнощів: “*In lone houses and very small villages which are scattered about in so desert a country as the Highlands of Scotland, every farmer must be butcher, baker and brewer to his own family*” [13, с. 16]. – “*На бідних хуторах та маленьких селах, що розкидані далеко одно від другого, кожен хуторянин чи селянин, хоче він чи не хоче, а повинен бути заразом і хліборобом, і різником, і квасоваром*” [4, с.17]. Як бачимо, у цільовому дискурсі зникли реалії Британії: Шотландія, Гайленди, фермери. Натомість виникли хутори, хуторяни, квасовари.

Неусталеність української термінологічної системи з економіки значно вплинула на переклад О. Михалевича. Надто відчутна тут його невизначеність у доборі лексики: *підприємець* чи *предпрємець*, *податок* чи *такса*, *вексель* чи *реченець*, *рента* чи *рата*. І перший, і другий варіанти кожної з наведених пар можна відшукати у дискурсі цільового тексту.

Улюблені метафори А. Сміта, які риторично наводяться ним у дискурсі (*brewer, butcher, baker*) для конотації поділу праці або різних професійних інтересів, О. Михалевич перекладає не завжди однаково, наприклад лексема *brewer* передається ним і як *квасовар*, і як *продавець пива*, і як *бровар*. У перекладі М. Щепкіна теж знаходимо поряд із *пивоваром*, лексему *продавець пива*, що, можливо вплинуло на переклад О. Михалевича.

Оскільки даний переклад є надбанням діяльності української перекладацької школи поч. ХХ ст., в дискурсі його знаходимо чимало граматичних та лексичних конструкцій, які рідко чи й цілком не вживають у сучасній українській мові. Надто гостро тут стоїть питання терміноодиноць, які цілком незрозумілі сучасному реципієнтові: *гешефт*, *гешефтяр*, *фабрикація*, *купно* тощо.

Серед українських наукових перекладів початку ХХ ст. важливу роль відіграли й переклади з російської мови. Такі роботи, на нашу думку, відіграють підкреслено націєтворчу функцію. Так, у 1919 р. в Києві видають український переклад книги М.І.Туган-Барановського “*Основы политической экономии*”. Авторський оригінал як класичне академічне видання того часу побачив світ у Санкт-Петербурзі у 1909 р. Згодом, через декілька років сам М.Туган-Барановський переробив книгу на популярне видання. Саме цей варіант переклав українською мовою О.Варавва – український письменник, автор науково-популярних книг для дітей, публіцист і кіносценарист.

Перекладач піддав першотвір деяким трансформаціям, з-поміж яких найвизраźнішою, на нашу думку, є заміна деяких історичних реалій, зв’язаних насамперед з розвалом Російської імперії і подіями громадянської війни.

Аналіз економічних проблем Росії в перекладі обмежено інформацією про Наддніпрянщину. Географічну назву “*Малоросія*” замінено на “*Україна*”; “*Росія*” – на “*Московщина та Східна Україна*”: “*Только в России из всех европейских стран мы замечаем широкое развитие общинного землепользования*” [7, с. 267]. – “*З усіх європейських країн тільки в Московщині та Східній Україні ми спостерігаємо широкий розвиток общинного користування землею*” [6, с. 192].

В арсеналі перекладача терміноодиноць, властиві й сьогоднішньому терміновжитку: “*видатки*”, “*збут*”, “*купівля*”, “*продаж*”, “*виробники*”, “*прибутковість*” тощо. Разом з тим застосовано чимало лексем, яких давно нема в сучасній українській термінології: “*покупна сила*” [купівельна спроможність], “*попит і пропонування*” [попит і пропозиція], “*пересічна ціна*” [середня ціна], “*шматки землі*” [земельні ділянки] тощо.

Отже, попри історичну віддаленість робіт перших перекладачів літератури економічного змісту, вони відіграють суттєву роль у сучасному науковому перекладацтві, позаяк допомагають виявити деякі актуальні й досі похибки перекладу (одомашнення реалій, неточності відтворення, надмірні лексемні асиметрії тощо). Ці перекладачі, ентузіасти й великі українські патріоти, заслуговують глибокої вдячності, а їхня справа популяризації наукових ідей інших держав варта наслідування й продовження.

1. Дікштейн С. *Хто з чого живе?* – Львів: Бібліотека “Доброї новини”, 1913. – 56 с.
2. Люзьяк М. *Українська науково-популярна книга початку ХХст.* – Львів: Атлас, 2000. – 64 с.
3. Панько Т.І. *Від терміна до системи.* – Львів: Вид-во при Львів. ун-ті “Вища школа”, 1979. – 148 с.
4. Сміт А. *Про багатство народів* / Пер. О. Михалевич. – Львів: Діло, 1913. – 176 с.
5. Стріха М. *Український художній переклад: між літературою і націєтворенням (до постановки питання)* // “Сучасність” – 2003.– № 3, – С. 140–146.
6. Туган-Барановський М.И. *Основы политической экономии.* – Санкт-Петербург: Слово, 1909. – 760 с.
7. Туган-Барановський М.И. *Політична економія. Курс популярний.* / Пер. О. Варавва. – К.: Наукова думка, 1994. – 264 с.
8. *Українська економічна думка: Хрестоматія.*, наук. ред., пер., авт. вступ розд. і біогр. досвід С.М. Злужко. – К.: Знання, 1998. – 448 с.
9. Франко І. *Початок і теорія соціалізму Фрідріха Енгельса.* // І. Франко. *Збір. творів у 50 т., т. 45.* – К.: Наукова думка, 1968. – С. 467–499.
10. Engels F. *Herr Eugen Dührings Umwälzung der Wissenschaft (Anti-Dühring)* // Karl Marx, Friedrich Engels. *Gesamtausgabe (Mega). Erste abteilung. Band 27.* – Dietz Verlag Berlin, 1988. – С. 226–483.
11. Koropeckyi S., ed. *Selected Contributions of Ukrainian Scholars & Economics.* – Cambridge, Massachusetts, 1984. – 229 p.
12. Mtot Jan (S. Diksztejn) *Kto z czego ґже?* – Krakow: Prawa Ludu, 1902. – 36 s.
13. Smith A. *The Wealth of Nations.* – London: Everyman’s Library, 1991. – 621 p.